

УДК: 316.77:174

Biblid 1451-3188, 21 (2022)

Год XXI, бр. 77-78, стр. 461-483

Изворни научни рад

Рад примљен 26. 2. 2022. године

Рад одобрен 21. 3. 2022. године

DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_ez.2022.21.77_78.27

ЕТИЧКИ АСПЕКТИ КОМУНИКАЦИЈЕ, БИОЕТИКЕ И ПРИГОВОРА САВЕСТИ

Љиљана М. МУДРИНИЋ¹

Апстракт: У раду се разматрају теоријски ставови о комуниколошкој и деонтолошкој етици као специјалној етици која служи човеку и његовим правима. У контексту европских вредности у раду се разматрају основни принципи морала и моралне културе на којима се темељи медијска етика. Полазећи од претпоставке постојања моралности, аутор испитује значења приговора савести за моралну праксу и морално поступање. Право на приговор савести темељно је људско право и саставни је део слободе мишљења које је признато у већини европских држава. У раду се с посебном пажњом анализира криза културе која је започела крајем педесетих година прошлог века, а која је допринела појави „етике трећег лица“. Овај феномен унео је нове вредности у европску и светску социјалну стварност, истовремено изазивајући и пад моралних вредности. Анализирајући токове овог преображаја, аутор закључује да је промена културних образаца надошла са процесом глобализације. Ове промене обухватиле су измену људске свести, менталитета и стила живота, што је консеквентно наметнуло одређени релативизам у култури која је усмерена на материјалне циљеве, а не на истицање правих моралних вредности. Међутим, и поред оваквих тенденција, у постмодерном периоду развоја људског друштва, етика је допринела настанку биоетике као посебне дисциплине која интегрише и синтетизује различите области

¹ Правни факултет Мегатренд Универзитета, Београд.

E-mail: mudrinic.ljiljana243@gmail.com

знања о људском понашању и односу према животу уопште. У том смислу, изнета су и нека закључна разматрања од значаја за Републику Србију.

Кључне речи: Комуниколошка етика, морална култура, приговор савести, биоетика.

1) УВОД

Комуниколошка и медијска етика

Етика је „филозофска теоријско-практична наука која истражује моралност људских поступака и проучава вредност, живот и морално понашање особе и људске заједнице”.² Етика се дели на општу – која проучава законе, норме и чињенице моралног понашања човека, и специјалну етику – која проучава понашања у различитим околностима у којима се човек као социјално биће налази.³ Етика је, кроз историју па све до данас, имала различите правце и приступе, а њихови су називи најчешће зависили од врховних начела и етичких праваца.⁴ Етика је увек постављала тешка питања, јер је као „морална филозофија”, како се још назива, бавила „начинима на које би требало живети”.⁵ Комуникацијска етика и деонтологија комуникације спадају у подручје специјалне етике. У стручним и научним круговима деонтологија комуникације врло често поистовећује се са етиком струке, тј. етиком комуниколошке струке. Гледајући етимолошки, етика је наука која проучава *ethos*, тј. нешто карактеристично с подручја људских обичаја, његових уобичајених начина понашања и саме нарави човека да се понаша на овај или онај начин. Другим речима, етика проучава људско понашање, тј. људске чини.⁶ Савремени етички правци често у средиште комуниколошке етике стављају управо човека, те се цела друштвена комуникација вреднује према томе служи ли човеку, његовим правима, односно колико утиче на слободу и колико доприноси пракси самоодлучивања.⁷ За обнову и очување друштвене комуникације какву познајемо није довољно само саставити десетак начела и објединити их у кодекс мислећи да се тиме решавају етичке дилеме и проблеми пред којима се налазе ствараоци

² Luka Brajanović, „Novinarska deontologija, nauka o dužnostima novinara kao moralnoj obavezi”, *Hrvatska revija*, 1997, vol. 47, br. 2, str. 272–289, 275.

³ Ibid., str. 277.

⁴ Judith A. Boss, *Ethics for life*, New York, McGraw-Hill, 2004, p. 5.

⁵ Karen Sanders, *Ethics & Journalism*, London, Thousand Oaks, 2004, p. 14.

⁶ Luka Brajanović, op. cit., str. 274.

⁷ Ibid., str. 114.

комуникација.⁸ Много је важније, вратити се на човека, на његово неповредиво достојанство, јер је он субјект комуникације а његово се деловање у медијском контексту очитује пре свега у истини и слободи. Али, у контексту савремених етичких праваца и код дефинисања обележја нашег друштва – које је постмодерно, потрошачко, информативно и друштво знања – све се чешће говори о терету слободe и одговорности (*Brukner, Baumann*), али и о етичком релативизму (*Vattimo, Ratzinger* и други). Морално знање не састоји се од памћења скупа етичких принципа већ од способности разликовања доброг и лошег понашања и моралне воље да се то знање примени на стварне етичке дилеме у стварним животним ситуацијама.⁹ Отуд, не би требало бити нереалан, него бити свестан да етичка способност никада не може довести до људске савршености, која је недостижна. Зато морамо прихватити умеренију процену моралних врлина: кредибилитет, интегритет и цивилизованост. Говорећи о кредибилитету или веродостојности треба рећи да без ње ни друге врлине не значе ништа. Бити кредибилан, веродостојан, значи бити особа којој се може веровати и у коју се може имати поверење. Од шездесетих година 20. века израз „процеп кредибилитета”, постао је синоним за недовољно поверење у саопштењу државних службеника, корпорација и институција. Дакако, ни медији нису имуни од упадања у овакве процепе кредибилитета, што је чињеница која се огледа и у испитивањима јавног мњења. Говорећи о интегритету, Лујс Алвин Деи (*Louis Alvin Day*), на темељу категоризације коју је извршио Картер (*Stephan Carter*), наводи да се интегритет састоји од „разликовања доброг од лошег; поступања на основу уочене разлике, макар и на личну штету и отвореног говора да поступате на темељу разликовања доброг и лошег”.¹⁰ Деи овде додаје спремност да се преузме одговорност за своје поступке. Другим речима, људи од интегритета морају бити активни у одређивању правог начина поступања, морају бити спремни тако и поступити и морају бити спремни живети с последицама свог понашања. Наводи и поштовање и пожртвованост које су покретачке снаге моралних врлина које Деи назива „цивилизованошћу”. Моралност подразумева узимање у обзир интереса других; потпуно себична особа не може доносити етички исправне судове. Јавност често медијске раднике доживљава као егоисте и тај став је довео до кризе поверења у медије. Све је више негативних ставова у вези с

⁸ Danijel Labaš, Ivan Uldrijan, „Може ли добро новинарство бити неморално? Пitanje односа квалитете, етике и медијске писмености” у: Labaš, Danijel (ur.), *Медији и друштвена одговорност*, Zagreb, Hrvatski studiji, 2010, стр. 103.

⁹ Лоуис Алвин Деј, *Етика у медијима. Примери и контроверзе*, Београд, Медија центар, 2004, стр. 28–30.

¹⁰ Ibid.

медијима, несумњиво изазваних поимањем да ће новинари све прекопати, чак и ако то није етички, да би дошли до вести или да рекламне агенте и менаџере за односе с јавношћу више занима манипулисање јавним мњењем и укусима потрошача од јавног интереса. Није бескорисно поновити, ако је истина да нема стварне слободе без граница, исто је тако истина да без слободе не може бити ни одговорности. Професионалац треба слободу с обзиром на државу, али и с обзиром на власнике. Једнако му је тако потребна и економска слобода: без достојне плате, тешко ће избећи корупцију”.¹¹ Права и дужности су неодвојиви, што је посебно важно у деонтологији.¹² Људско биће је склоно да захтева права, не спомињући дужности које их прате, што је посебно видљиво данас у савременом друштву. А деонтологија се бави управо дужностима, јер полази од тога да слобода и одговорности иду заједно, те деонтологија формулише правила која зацртавају границе слободе сваког појединца и утврђују његове дужности, а та правила произилазе из скупа моралних начела.

2) ЕТИКА КАО БИТНО ДОБРО КОМУНИКАЦИЈЕ У ЕВРОПСКИМ ДРУШТВИМА

Етика није ванземаљска категорија него битно добро комуникације, јер свака комуникација сама од себе поставља питања о истини, истинитости, кохерентности, поузданости и веродостојности, а етичке вредности саме од себе такође провоцирају питање о њиховој комуникацији (мир, слобода, толеранција, прихvatљивост, емпатија, итд.).¹³ Питање етике у европским друштвима постаје одлучујуће питање, не у облику неког филозофског или моралног луксуза, не као оно које се може поставити после, него као питање које се само од себе прво поставља.¹⁴ То подразумева да је етика заправо сама по себи друштвена величина и да је европска друштва требају схватити као етичку вредност, као претпоставку коју треба замишљати и за којом треба тежити само у интересу што је могуће бољег стања. Ако се друштво уопште схвати као величина етике, то још више вреди за комуникацију, као услов њене конструкције. Стога је комуникација у том смислу истовремено и објект и субјект етике. Она је, такође, подела друштвености, где се управо кроз ту поделу (друштвену, културну) утемељују везе. Етика није првенствено терет индивидуалног живота, него

¹¹ Claude-Jean Bertrand, *Deontologija medija*, Zagreb, Sveučilišna knjižara, 2007, str. 8–34.

¹² Ibid.

¹³ Thomas A. Bauer, *Mediji za otvoreno društvo, medijska odgovornost kao temelj demokratske medijske kulture*, Zagreb, Sveučilišna knjižara, 2007, str. 64.

¹⁴ Ibid., str. 66–67.

је културни хоризонт самоостварења друштва, кроз које појединац може спознати морални смисао своје егзистенције.¹⁵ Битан предуслов сваке комуникације представља веродостојност, поверење које мора одликовати пошљаоца (било особу или пак медиј), односно извор информације.¹⁶ Наиме, прималац медијске поруке мора „веровати“ медију. Зато је у данашњим европским системима задатак стварања веродостојности један од великих изазова за медије. Медији потпуно јасно показују какве новинаре желе: младе и недовољно образоване, јер имати такве људе у редакцији значи имати „податну глину која се меси према замислима медијских магната“. Млади и недовољно образовани новинари не познају довољно новинарске стандарде, не знају разликовати што је етично, а шта неетично (нпр. повреда достојанства или приватности појединца). Такви се могу врло лако наговорити да некога „разапну“, да објаве без размишљања текст из само једног извора, да не проверавају информације, да се не буне када им уредник промени текст или допише реченицу.¹⁷ Постоје и неке друге специфично новинарске вредности: слобода, објективност, друштвена одговорност, право људи да знају, служење јавности, надгледање моћника, објективност и поштење, саосећајност (пазити да се не повреду они о којима се пише), независност, храброст и преиспитивање лојалности.¹⁸ „Слободан је ко је богат, а будући да новинари нису богати, нису ни слободни“.¹⁹ Ако се говори о кризи вредности у европским друштвима, није претерано упозорити и да је један од разлога кризе свакако већи број новинара који нема факултетско образовање.²⁰ Ту је онда и неразвијеност подручја односа с јавношћу кључних државних институција, јер су ретке оне код којих се може добити информација кад је новинар треба. Новинара који тражи информације често доживљавају као непријатеља, те ће требати још много времена док особе задужене за односе с јавношћу не науче деловати пре новинарског истраживања, дајући информације које су у интересу власника организације, предузећа или институције. Говорећи о новинарској слободи треба истаћи да су слобода изражавања и слобода критике предуслов и за остале новинарске

¹⁵ Ibid., str. 197.

¹⁶ Jerko Valković, „Medijska manipulacija – stalni izazov etičkom promišljanju“, *Riječki teološki časopis*, 2006, vol. 27, br. 1, str. 36–37.

¹⁷ Stjepan Malović, Sherry Ricchiardi, Gordana Vilović, *Etika novinarstva*, Zagreb, Sveučilišna knjižara, 2007, str. 40.

¹⁸ Conrad C. Fink, *Media ethics*, Boston, Allyn and Bacon, 1995, pp. 14–19.

¹⁹ Michael Kunczik Astrid Zipfel, *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Zaklada Friedrich Ebert Zagreb, 2006, str. 96.

²⁰ Mirko Matušić, „Mediji u krizi vrednota“, *Богословска смотра*, 2002, vol. 71, br. 2–3, str. 367.

професионалне стандарде.²¹ Слобода изражавања произилази из једног од основних права – права на слободу, а без слободе нема ни слободних појединаца ни слободног друштва. Из тог основног права проистичу и друга посебна права на слободу као што су слобода духа и слобода комуницирања с другима. Према тој подели, у оквирима слободе духа су слобода мисли и савести те слобода изражавања, односно слобода мишљења и слобода изражавања мишљења и идеја – слобода информисања. Слобода изражавања је људско право које је истовремено и грађанско и политичко загарантовано у уставним конституцијама већине европских земаља. Слобода изражавања омогућава појединцу, у овом случају професионалцу (новинару), право да га нико не може, тј. барем не би смео, спречити да се слободно изражава. Моралност представља и важан елемент интегритета, тј. интегритет изискује интелектуалну способност, високу стручност и моралну културу.²² Само способни и стручни, уз морално деловање и понашање, могу стећи интегритет у новинарској професији. Кад је у питању трећи елемент интегритета – морална култура – треба имати у виду да она пресудно делује на укупан професионални идентитет. Ту је и савест, јер стручњак без савести заправо је велика опасност за позив и професију. За моралну културу (најбитнији елемент интегритета), потребно је „разликовати добро од зла”, поступати према том разликовању чак и по цену личне штете, стално и отворено о томе говорити и писати и спремно преузимати одговорност за своја дела и понашање.²³ Поштење је својство честитости које се показује отвореношћу и исправним понашањем у односу према другима и према јавности.²⁴ Поштење у новинарству претпоставља објективност и посебно искључује личну пристрасност. Поштење у обављању новинарске професије подразумева такође неизостављање чињеница, целовит приступ обради догађаја, примереност (релевантност), односно истицање важних у односу на неважне чињенице а не обрнуто, искреност према јавности (никакво завођење или манипулација) и јасноћу уместо фразирања. Такође, поштење новинара искључује било какву личну корист или привилегију, посебно материјалну. Непристрасност не значи да новинари немају уверења, склоности и властита схватања. Непристрасни новинари догађаје не приказују већ се држе чињеница и истина, ослобођени својих субјективности.²⁵ Без учења, прихватања и живљења професионалних

²¹ Чедомир Чупић, *Медијска етика и медијски линч*, Београд, Чигоја штампа, 2010, стр. 14.

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., стр. 21.

²⁵ Ibid., стр. 21–25.

стандарда заправо нема ваљаног новинара ни новинарства у европским, као ни у другим светским друштвима. Професија се подржава и одржава усвајањем стандарда и свешћу о значењу и битности стандарда. То је оно што се назива достојанством позива, али и живота онога ко се определио за новинарску професију. Темељи моралних деловања и понашања особе граде се у породици.²⁶ У европској новинарској традицији, показало се, да је морално информисање и сазревање новинара не само дуг, него и увек недовршен процес.²⁷ Морално понашање захтева стално самопотврђивање, али и потврђивање средине у којој се практикује. Да би добар новинар обављао свој посао он увек треба да води рачуна о две моћи које се надопуњују: моћи знања и моћи савести. Новинар увек мора имати на уму да нема те наредбе, заповеди или претње која може довести у питање савест и личну одлуку. Савест је свети закон у појединцу. Човек који поседује моћ знања, али не и моћ савести, стручњак је без савести. Његово деловање на јавној сцени је погубније од злочина и од глупака, јер он може учинити зло на стручан и интелигентан начин. Такво зло у професији је зло чије су последице немерљиве. Због тога је битно да новинари имају на уму да никада не одвајају ове две моћи с којима би требали располагати. Слобода медија има високу цену.²⁸ Новинари је плаћају смрћу, боравком у затвору, губитком посла или пак бегом, погнуте главе, у самоцензуру и непрофесионалност. Слобода медија није угрожена само у неким деловима света, већ се попут АИДС-а проширила целим светом. Слобода медија тражи сталну бригу. Нема боље заштите од сталног упозоравања на свако нарушавање медијских слобода, на било какав покушај угрожавања слобода говора, претњи новинарима или покушај да се новинаре спречи у објављивању истине. Медији, наравно, сами по себи нису лоши, те их таквима може учинити само неправилна употреба од стране корисника. Претерано излагање медијима може довести до бега од реалности и до затварања у изолацију. Могућност „кућне забаве” преко медија може бити пропраћена угрожавањем друштвених односа, кризом традиционалних облика близине и збуњујућим стањем узрокованим медијском засићеношћу. Промовишући нове културне вредности те начин размишљања о друштвеним односима, нове технологије прете и гашењем традиционалних култура. У сваком случају, оно што би сви требали имати на уму јесте сасвим конкретна снага медија, као и њихов потенцијал који из дана у дан све више расте. Упоредо с том снагом медија, треба јачати опрез и способност критике код прималаца. А да се не би догодило да медији постану човеку господари

²⁶ Ibid., стр. 35.

²⁷ Ibid., стр. 37.

²⁸ Stjepan Malović, *Medijski prijevori*, Zagreb, Sveučilište u Dubrovniku, 2004, стр. 59.

уместо да он постане њихов „управник”, појављује се и потреба увођења строгих етичких критерија.²⁹

3) ПИТАЊЕ САВЕСТИ И МЕДИЈСКА ЕТИКА

Технологија комуникације чини свет ужим и ствара ниво политичког и идејног освештавања. Урбанизација и већа мобилност широм земаљске кугле слабе споне које су још донедавно биле гарант кохезије на међусобном, породичном и националном нивоу живота. Етика одговорности мање се ослања на традицију, обичаје и наслеђене облике понашања и посматра појединца као исходиште сврховитог и разумног одлучивања и деловања. Међутим, тиме се не постиже увек и нужно проширење личне слободе, јер појединац уместо да доживи сужавање личне слободе од стране традиционалних арбитара понашања, доживљава то ограничење од стране друштвеног и психолошког утицаја који на њега врше многобројне законске норме и средства јавног саопштавања. Осећај новостечене слободе смисленог и разумног одлучивања врло је често само илузија, док се у ствари следе доминантне друштвене и културалне вредности, које су због начина живота, реклама, уроњености појединаца у „објективни дух” времена, постале део његове подсвести, као што су нпр. тежња за материјалним изобиљем по којем се мери успех или неуспех у животу, потреба за друштвеном афирмацијом, дакле уверење да је биолошко преживљавање врховна вредност. Овде посебно треба споменути пресудну улогу телевизије и осталих средстава видеокомуникације у обликовању и нивелисању вредности у европским друштвима. Када том видео-индустријом управљају бескрупулозни профитери који искориштавају глад за сензационалним, вулгарним и порнографским садржајима, долази до негативног и друштвено опасног помака вредности у смеру декадентног хедонизма, губитка сваке личне самоконтроле и сваког моралног ауторитета, до духовне кризе која људски род чини неспособним да овлада својом судбином у новонасталим социјалним околностима.

4) МОРАЛ И ПРАВО

Чињеница је да регулисање понашања људи не може бити препуштено стихији, доброј вољи појединаца или пак тежњи јавног мњења да регулише колективну свест. Укупност друштвених односа мора регулисати нека

²⁹ Danijel Labaš, Ana Vizler, Odgovornost primatelja i medijaska etika, Nova pristunost, 2005, vol. 3, br. 2, str. 277–280.

организована снага, неки орган који има средства да обезбеди несметано одвијање и функционисање истих. Држава одређује друштвене норме које се означавају као правно-политичке норме. Даље, право представља систем друштвених норми, друштвених прописа чије непоштовање санкционише држава. Право и морал се садржински разликују, али се у извесној мери и додирују. Разликовање права и морала је највидљивије у односу на санкцију. Наиме, санкција за прекршај моралних норми се углавном изражава као спонтана реакција друштва (уже или шире средине), у неким варијантама предвиђала је и искључење из друштва, што се ипак разликује од организоване принуде од стране државе ради спровођења правних норми. Исто тако, морална дужност и правна обавеза нису увек у складу, јер одређена правна радња може свој извор да пронађе у мотивима који су чак неморални, а да са правног становишта ипак буде исправна. Међутим, право у одређеним ситуацијама може да буде чак и на вишем етичком нивоу у односу на одређени морални систем. Основна карактеристика моралних норми је њихова обавезност. Обавезност је карактеристика и правних и обичајних норми. Морална обавезност је двострука, што значи да је морал обавезујући и друштвено (споља) и индивидуално (унутра), за разлику од правне и обичајне обавезности која је искључиво друштвена (једнострука). Такође, као једна од битнијих карактеристика морала јесте и тзв. *тренутност* – обавеза појединца да морално поступи, готово по аутоматизму, када се нађе у одређеној моралној ситуацији. Помињу се и безусловност, наметнутост итд. Да би „европски грађанин“ као практично биће усвојио моралне норме и по њима се понашао, да би формирао вредносно-нормативни однос према себи, али и према другим људима, мора да донесе одговарајући морални суд. Морални суд је суд о властитом понашању, понашању других људи, других друштвених група у оквиру европског друштва у којем се обитава, а у односу на општу моралну норму. Суд може бити позитиван или негативан. У случају да морална норма буде прекршена, а одређено понашање услови негативан суд, следи морална санкција. Морална санкција може бити индивидуална (унутрашња, нпр. грижа савести) и друштвена (спољашња, нпр. презир, па чак и искључење из друштва). Генерално посматрајући, „право нам даје прилику да учинимо нешто што нико други нема права да нас спречи да учинимо. Ако одлучимо да искористимо то право и заиста учинимо оно што имамо право да учинимо, тада преузимамо одговорност за начин на који смо одлучили да поступимо и за последице наших одлука по нас саме и друге. Отуд повезаност права и одговорности”³⁰

³⁰ Лоуис Алвин Деј, *op. cit.*, стр. 66.

5) ЕТИКА И МОРАЛНЕ ВРЕДНОСТИ

Човек је биће које живи у заједници и усмерава се на друге. Он тако ствара морал и моралне односе. Кад се у те односе уносе правила понашања, они се нормирају и тада је реч о етици. Стога је етика и схваћена као нормативна наука о људским поступцима, тј. наука која људима омогућава спознају шта јесу и шта могу бити. Етика се од својих почетака (од Аристотела), заснивала на сврси и поштовању неписаних те урођених закона. Почетак кризе наше културе и фаза постморала започела је крајем педесетих година прошлог века. У том времену појавиле су се „етике трећег лица“ које су унеле нове вредности у живот и свет, али су истовремено изазвале и расуло моралних вредности. То су етика утилитаризма, етика контрактуализма и етика говора. Те етике су погодиле „лагоднијем“ животу и умањиле су личну одговорност за свет и деловање. Тако је настала наша „етика тржишног друштва“ чија је главна ознака морални пермисивизам што се одразило уопштено на читаво људско деловање. У ери плурализма европских вредности, у вртлогу различитих ставова, мишљења и уверења, живимо одређену кризу културе, кризу која у потпуности погађа нашу егзистенцију, кризу која обухвата све облике живота, почев од породице па све до држава, народа, екосистема у којем човек живи и остварује себе и своју одређеност. У току је промена европске културе коју глобализација намеће, а она обухвата ток мисли и намеће релативизам – то је промена која води ка једном менталитету и стилу живота, и култури која је усмерена на материјално стање, на лаку зараду, на каријеру и на успех као на циљеве живота, а све то на штету моралних вредности. Свакако да свако од нас на врх своје пирамиде мора поставити своје вредности. Али које? Оне физичке (здравље, лепота), или оне друштвене (напредак, друштвено богатство, каријера), или нешто што даје сигурност на једном месту и срећу, а то су моралне вредности (солидарност, љубав, разумевање, самодаривање). Шта све утиче на стварање вредности? Осим религија и идеологија, данас на животне ставове европског грађанина утичу и нове етике (етике трећег лица, етика утилитаризма, етика контрактуализма и етика говора). Како су то етике, углавном, без личне одговорности за деловање, у савременом свету почело се говорити не само о промени и паду, већ и о расулу моралних вредности.

6) МОРАЛНА КРИЗА ЗАПАДНОГ ДРУШТВА

Данашња етика се већ одавно престала заснивати на Аристотелу и његовој сврси (*telos*). Наиме, Аристотел је снажно истакао контраст који постоји између човека какав јесте у стварности и зависан о много чему у свету и човека што би могао бити ако оствари своју људску нарав. За њега је етика

наука која људима омогућава спознају остваривања прелаза између онога што јесу на онога што могу бити. Сам разум пак учи човека која је наша права сврха и како је постићи. Али, у нашем свету ни хришћанска етика, преузета од Аристотела, више нема довољно снаге. Може се слободно рећи да је престала класична морална филозофија која се поклапала с хришћанском визијом света и живота. Тиме је завршио и крепосни живот који је обухватао не само онај религиозни већ и онај цивилни и друштвени. То је снажно утицало на све слојеве европских друштава, премда се може рећи да је хришћански морал стално осцилирао између морала облигације и морала крепости, око умећа живљења и виших прописа. Негде од 18. века морал се лаицизира, те у Европи настају два морала: онај хришћанско-религиозни и онај лаички. Тиме започиње процес секуларизације. Развој секуларне мисли силно је наглашавао неограничене моралне обавезе, дух грађанских дужности, било оне према домовини и нацији, било према породици и институцијама. Заправо, религиозну дужност према Богу и Цркви замениле су дужности према домовини, породици и историји. Стварањем лаичког морала ствара се слобода и једнакост. Крајем педесетих година прошлог века, што многи сматрају почетком постмодерне, започиње фаза постморала која истовремено раскида с лаичким моралом, али га и наставља у правцу индивидуализма и стварања среће кроз материјалност и материјални развој и које стимулише личне жеље. Зато је по многим аналитичарима тог раздобља главни разлог декаденције европске културе материјалистички и утилитаристички поглед на свет. Европско друштво постаје друштво конзумације и доброг стања када широке масе могу уживати у иметку и потрошњи. У таквом друштву постоје два водећа феномена: технолошка моћ и културни плурализам. Од технолошке моћи у западним европским друштвима зависе циљеви, начин живота и преживљавање људског рода (извори енергије, економско-финансијска организација, информатичка информација, биотехнологије итд.), премда нам постаје јасно како не би требало допустити да нам сама технологија води деловање. Идеологија развоја, која своје корење вуче још из времена просветитељства, наметнула је мисао да се научно-технички напредак поклапа с оним људским и етичким. Неки аутори стога и говоре да је започео процес довршености научно-техничке и настанак нове „биоетичке епохе“. Криза довршености научно-техничке цивилизације, која се кристализовала управо у етичким импликацијама категорије живота, може бити продуктивно разрешена у осмишљеном обрту епоха само на основама оне духовности из које је тај цивилизацијски и светско-историјски циклус и произишао.³¹ Дакако да је и савремени плурализам у живот унео различита схватања начина живљења

³¹ Ante Čović, *Etika i bioetika: razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Zagreb, Pergamena, 2004, str. 12.

и понашања. Савремено се западноевропско друштво више не оптерећује моралним императивима и дужностима и не жели жртву ни живот који је захтева, већ тражи само лични успех и властита индивидуална права. Тиме се развио индивидуални морал за који више не постоје никакве крепости. Данашњи човек уопште не разуме што је то крепост, јер појам крепости укључује унутрашње ставове који су плод одгајања урођених способности које човеку омогућују да одређене поступке боље врши. Стога је човек окренут искључиво самоме себи и сматра да само себи одговара. У данашњем свету нестало је императива и они су се претворили једноставно у слободне опције које обавезују само појединца. Неки аналитичари говоре да постоји криза моралних садржаја која се очитује кроз кризу система вредности и кризу моралне форме, тј. кризу вањског, објективног и чврстог кодекса норми. Истовремено се развија морал индивидуалне и субјективне савести. Тиме се остварила субјективизација морала која одбија сваку вањску и ауторитативну нормативност, што је извор моралног релативизма у западноевропским друштвима. То је време „постмодерне“ која је нови степен у развоју демократије западног друштва, а посебно је одређена са два нераздвојива феномена: наглашеним индивидуализмом и кризом свих великих система који су давали смисао. Све се више и више развија култура која се усмерава на индивидуум и која стимулише трајну приватну аутономију и телесне вредности, конзумацију и жеље, успешност и компетенцију. Постмодерно друштво нема никакав систем за општи смисао и за опште добро. Нестали су политички и синдикални милитантизам, патриотизам, борба класа, комунизам, све врсте мондијализама. И чини се тачно, да нико више не може осмислити људску егзистенцију, јер се готово никоме више не верује. Уз то, прошла је и ера када је политика давала смисао западном свету и самој његовој историји, будући да је наступило раздобље неповерења и скептицизма. Међутим, и такво друштво тражи моралне вредности као што су транспарентност у деловању, поштење, одговорност, солидарност и надасве, борба против корупције и мита. У кругу те нове постмодерне етичке свести настала је и биоетика, схваћена као „мост преживљавања“, а данас интеграција свеукупне друштвене мисли. Биоетика је постала показатељ наше „нове цивилизацијске ситуације“. Брзи, готово неконтролисани развој науке, тражи етичке одговоре на које се може одговорити не само филозофски, теолошки, социолошки, психолошки већ из свих перспектива заједно. То би био тај плуриперспективизам на којем се покушава створити интегративна научна дисциплина – биоетика.

7) КУЛТУРА ДЕМОКРАТСКОГ ЕВРОПСКОГ ТРЖИШНОГ ДРУШТВА

Већ од шездесетих година 20. века започео је процес „лагоднијег живота” у развијеном свету (пре свега у западној Европи и Америци), а тиме и развој посебне културе живљења која наглашава прогресивни хуманизам преко вредновања аутономије избора и достојанства сваког појединца. Живот се више није сматрао тешким, већ лаким и угоднијим, без досадних моралних и етичких ограничења. Животно се понашање почиње темељити на „принципу ужитка” и на тај се начин унапред одбацује и осуђује сваки духовни живот, посебно онај класични крепосни (примеран, поштен, частан), око којег се треба мучити, трудити и стално напредовати. У таквој култури најпре започиње развој „субјективности” која стално тражи и умножава расположива људска искуства, слободу изражајне спонтаности насупрот униформисаности што је намећу институције, наглашено вредновање личног благостања као „квалитета живота”. У односу на рад и посао све се више вреднује „различитост” и аутентичност као права сваког појединца. Дух „различитости” наглашава да сваки појединац и свака посебна група требају бити признате као непоновљиви идентитети, различити од свега другог. Вредновање аутентичности има за циљ остваривање права располагања собом у властитом животном одабиру без условљавања места, времена и културалне традиције. Такву су субјективност, изгледа, први открили и тражили студентски покрети шездесетих година у целој Европи и пренели је на друштво. Седамдесетих година субјективност се снажно почиње опирати тоталним идеологијама и апсолутизацији политичке сфере, те тако све више прелази у индивидуализам саме „субјективности”. Тај процес је донео низ новина у читаво друштво и барем нагласио, ако не и поправио низ друштвених дискриминација, психолошких рестрикција и моралних забрана које су дуго ограничавале друштвени живот. Реч је о неједнакости мушкарца и жене на послу, у браку и у избору животног звања; о спознаји да западни народи нису надмоћнији над осталим народима; насупрот неповерењу у етничку, друштвену и религиозну различитост тражи се разумевање и прихватање; престаје слепо и некритичко подвргавање моралним ауторитетима и институцијама; почињу се вредновати, а не осуђивати и избегавати групе и људи који се не идентификују с друштвеном већином; појављује се нови морал који више није конвенционалан и који се више не боји, не одбацује и не сматра погрешном девијацију моралних норми, док се шири уверење да кривична праведност није једина и најприкладнија за живот друштва; позитивно се вреднују слабије друштвене категорије као што су болесници, деца и старци; избегава се интелектуална и морална ароганција која намеће своја

уверења другима, а да уопште не поштује никакву аутономију. Током осамдесетих и деведесетих година прошлог века, „субјективистички” развој добија на реализму и снажно улази у приватну сферу живота. Тај се преокрет десио због целокупне друштвене промене и због брзине и проточности информација што је створило „друштво комуникација”, или глобално тржишно друштво које уз помоћ рачунара и електронске мреже већ улази у свакодневни живот и увелико омогућава деловање, искуство и ширења властитих идеја. Тај нови процес ствара нешто ново у Европи што више не одговара ни појму мондијализације, јер је глобализација данас повезана уз простор кибернетике када већ многи употребљавају интернет. Реч је о нечему што је више од пuke економске интернационализације. Данас се у Европи остварује интеграција тржишта (слобода кретања људи, добара, услуга и капитала, уз слободу дистрибуирања информација). То у извесном смислу значи и интеграцију националних култура, чије последице се очитују у стварању моралног и етичког синкретизма. Више не вреде ни религиозни, ни општи принципи, ни општа решења, јер се сваки европски грађанин, идеја или удружење намеће властитом снагом како би остало на тржишту. Занимљиво је, да у таквим околностима нико не сматра да треба полагати рачуне о својој утемељености, било теоријској а још мање етичкој. У одређеном смислу могло би се рећи да живимо у времену воље и ничега другог! Наметнути своју вољу, посебно у политици и економији, као да је постао главни императив нашег времена и друштва. На подручју општег менталитета и моралне идеологије завладао је пермисивизам који има широки спектар понашања, која су у себи, ипак, декадентна.³² Она иду од кризе породице утемељене на браку, од демографске кризе наталитета до широког спектра опредељења која у друштво уносе неред, као што су осетно повећање криминалних радњи и немогућност контроле над читавим градским четвртима. Доминантни пермисивизам расточио је многе етичке вредности прошлости, поготово кад је реч о одгоју. Телевизија као најмоћнији медиј, предњачи у лошем одгоју будући да је у своје програме увела изразито неморална понашања. Истовремено се растаче и школство, јер је све већи број деце и младих који су емотивно веома лабилни, који имају веома мало самопоштовања и поверења у властите снаге, а што изазива различите психичке сметње, повећани недостатак спознајних могућности, као и пад могућности вербализације и размишљања. То се примећује у европским основним и средњим школама, али и на факултетима. Готово се сва савремена

³² Пермисивизам је свеопшта допустивост: ништа није забрањено. Пермисивна су сутонска времена, која су изгубила снагу неупитног упоришта у вредности и Вечности, ни у што не верују, ништа им није свето и ничему се не могу успротивити.

психолошко-културна литература слаже да је морални пермисивизам западног европског друштва настао удаљавањем од хришћанског хуманизма који се превише усмерио на аутономију унутрашње савести на којој се темељио и духовни живот. Из савременог живота особа је нестала, а на њој се темељио субјект са својим страстима, својом вољом и карактером.³³ Управо тај нестанак особе изазвао је огромну кризу смисла, а најпре се приметио пад идеализације човека и друштва, потом ментални регрес, успостављања постојаности на хоризонту баналне свакидашњице која одбацује сваки корак који би био ризичан, а шири неповерење и према смислу који долази из интелектуалних кругова. У таквој се култури банализују и рађање и умирање, љубав и рад као и само знање. У њој се не цени и не развија мисао и смислени живот, одбацује се чврста воља и „чврсти карактери” који имају своје ставове и своје судове о животу и свету, одбацују се крепости (часност, праведност), односно њихово вршење као нешто патријархално, опресивно и недостојно савременог човека. Стога Европљани живе у моралној конфузији и друштвеном неред. Данашњи човек више не слуша нпр. класичну симфонијску музику која је преображавала страсти, узвисивала морални осећај и човека духовно обогаћивала. Исто тако је и са читањем, јер велика мањина чита нешто озбиљно, и то углавном старији, док се млађи ограничавају само на оно најнужније што је обавезно за испит.

8) ЕТИКА, БИОМЕДИЦИНА И БИОТЕХНОЛОГИЈА

После Другог светског рата поставила су се многа питања из медицинске етике изазвана експериментима нацистичких лекара на подручју биомедицине и генетике. Данас је очигледно да постоји велики биотехнолошки и биомедицински напредак који се може окренути и против самог живота. У друштву се појављују захтеви да се заузму чврсти етички ставови према свим радњама и експериментима на подручју испитивања живота. Тако се развија и идеја о људском достојанству и људским правима што се остварило Декларацијом о људским правима Уједињених нација 1948. године и Конвенцијом о очувању људских права и темељних слобода (Рим, 1950). Ту је и Кодекс Медицинске етике (Женева 1949), који садржи „заклетву” у којој се изричито тражи поштовање живота већ од самог зачећа. Унутар европских друштава (било да припадају ЕУ или не), увелико се говори о људским правима, посебно о праву на живот, а многа људска права улазе у државне уставе и моралне вредности и законе. Уз свест о људским правима започиње и филозофско-етичко истраживање

³³ Jean Baudrillard, *La società dei consumi*, Il Bologna, Mulino, 1976, p. 114.

о њиховом темељу и оправдању. Наиме, треба одговорити на основно питање: на чему се темеље људска права и докле она сежу? Свима постаје јасно да их није довољно само правно прокламовати, већ их и разумски треба оправдати, и то у складу са етичким достојанством човека. Није довољно само право на живот, већ и одређена филозофија живота. Заједно с правно-филозофским развојем текло је и биомедицинско истраживање и нова открића. Највећи изазов у том правцу у области генетичког инжењеринга представља експанзија биотехнолошких наука у 21. веку, који је назван „биотехнолошким веком”. Већ сада је сасвим видљиво да ће у њему доћи до грандиозних промена које ће утицати на наше животе. Он ће по свему омогућити тријумф економије над политиком, што се огледа кроз научно-технолошки развој који ће произвести снаге јаче од иједног национализма и снажније од свих армија на свету. Предвиђа се да ће моћ технологије бити застрашујућа, а све њене ознаке искључиво су „технопоетске”. Отуд се све више наговештава „стварање живота” у лабораторијама, одређивање дечјег пола и генетске конструкције, производња фармакогена који ће директно утицати на индивидуални генотип, усавршавање програма који ће преко гена искључити сваку вирусну болест, генетички изведена превентивна терапија која зауставља рак, болести срца, АИДС и разне друге болести, поправак можданих оштећења, као и ћелија кичме, производња протеина који ће победити инфекције и решавати проблеме као што је заостатак у расту, могућност клонирања или дуплирања сисаваца, као и човека, контролисање старења и гојазности, узгајање животиња за трансплантацију људских органа барем за 50% болести, производња јефтиних ‘трансгених’ биљака од којих ће се производити вакцине које ће бити доступне и сиромашнима широм света у сузбијању болести које су их пратиле кроз векове, производња стабала која ће нарасти за неколико година уместо за 50 или 100, што ће у потпуности променити дрвну економију и петрохемијску индустрију, производња најснажнијих конаца и најмоћнијих лепила од инсеката и кукаца, производња биолошке врсте компјутера који ће бити бржи од данашњег хиљадама пута, производња биолошко-електронских носева, језика, ушију и глава и индустријских и конзумних добара у асистенцији и превенцији здравља, производња био-синтетичке коже, крви и костију за замену, проналазак и употреба нових, готово бесплатних, извора енергије, производња постројења која ће хватати и складиштити сунчеву енергију у хладном времену, а у топлоту је одбијати што ће смањити трошкове енергије, проналазак ‘оштроумног миша’ који ће моћи зауставити човеково старење итд.³⁴ Следствено, развој биотехнологије може донети много добра

³⁴ Richard W. Oliver, *The Coming Biotech Age: The Business of Bio-Materials*, New-York, McGraw-Hill, 2000, pp. 36–37.

како се надају бројни њени заговорници. У наше доба наука поприма све већу улогу и она ће сигурно "краљевати", а не само имати моћ над природом. Али проблем науке састоји се у томе да она постаје поданичка јер највише зависи од политичких одлука, а све мање сама процењује и самостално одлучује.³⁵ У данашњем демократском европском тржишном друштву, научницима је одузета моћ етичког расуђивања. „Расправе око генетски измењених организама и пресађивања органа показују да јавно схватање нових технологија мање зависи од науке а више од укупне процене моћи главних учесника у расправи и тихом прихватању и озакоњењу поднесених, више или мање научних аргумената.”³⁶ Тако је америчка Агенција за храну и лекове (ФДА) на светска тржишта већ давно пустила недовољно испитану генетски измењену храну, упркос значајним оспоравањима, док је истовремено лажно ширила вест о општем консензусу научника о сигурности те хране. У свему томе научници су поприлично суздржани и због сазнања да су научне чињенице само пролазне и променљиве, али још више због ауторитета који то знање добија у политичком окружењу. Наука данас има веома висок положај у друштву, али она издаје свој задатак стварања знања које помаже разумевању и унапређењу живота на земљи. Тиме наука упада у кризу јер губи своју улогу исправног проценитеља стварних вредности будући да зависи од политика својих држава и влада. Ваља поменути и изазов све већег развоја кибернетике као науке „о процесима регулације и законитостима тока информација у техници и у биолошким системима”.³⁷ Управо су њена данашња достигнућа на подручју нервног система уз помоћ рачунара постала огромна тако да нам већ прете неуро и меморијским чиповима. Од науке се не тражи више само моћ, већ и одговорност. Дакако, није одговорна наука као таква, већ човек који је изводи и примењује. Тако се данас говори не само о онтолошкој, већ о *филоничкој човековој одговорности* за сва жива бића и за све врсте. Реч је о биоцентричној одговорности према мерилима универзума живота. Тиме је „човек надишао антрополошки оквир одговорности и *de facto* доспео у теолошку димензију одговорности”.³⁸ Велика је обнова науке започела са Френсисом Бејконом (*Francis Bacon*), што је одредило пут науке све до данас с циљем да се овлада природом у корист човека. Тако усмерена наука заборавила је на своју етичку димензију и отворила *Пандорину кутију*, те је

³⁵ Изјава британског министра. Видети: М. Jošt, Th. Cox, *Intellectualni izazov tehnologije samouništenja*, Križevci, Ogranak Matice hrvatske, 2003, str. 17.

³⁶ *Ibid.*, str. 19.

³⁷ *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska Knjiga, 2000, str. 445.

³⁸ Ante Čović, *op. cit.*, str. 9.

читав свет почео грцати у проблемима. У неким научним, углавном филозофско-етичким круговима, стога се све више помиње довршеност нововековног и почетак „нове епохе” у којој треба показати дух очувања природе, а не више дух овладавања, те се наглашава како моралне обзире треба имати према свим живим бићима. Све те нове технологије и научна достигнућа испитују живот од његових почетака, а могу утицати на сам прокреативни процес и контролисати читав генетски ток развоја. То значи да науке и технике дотичу човекову највећу вредност – живот. Дотичући сам живот, дотичу и живог човека. Напротив, експерименти на људским ембрионима дотичу сам извор живота, што човечанству намеће нова етичка питања. Код људи помало расте свест да научно-технички напредак на биомедицинском пољу неопходно захтева границе и ограничења. То је још потребније када се зна да државни закони нису сасвим достатни и потпуни с обзиром на апсолутне вредности живота. Познато је да закони, као и научна истраживања, посебно у медицини, могу бити под јаким политичким утицајем идеологија. Из тог контекста рађа се и биоетика, најпре као нова медицинска етика, а онда знатно и шире као „мостовна биоетика”. Управо је биоетика и схваћена као наука која се бави конкретним проблемима и анализом рационалних процеса покушава одредити правце деловања како би се умањили сукоби у друштву.³⁹ Данашња биоетика настаје као морална рефлексија унутар „нове медицинске ситуације” и то као интердисциплинарна или плуриперспективна наука или подручје у којем се у интеракцији разнородних перспектива стварају упоришта и мерила за оријентисање у питањима која се односе на живот или на услове и околности његовог очувања. Она је и део „моралне филозофије” која тражи и доноси судове о ваљаности и корисности одређених људских понашања и поступака на живот. Биоетика се налази у одређеном процепу између концептуалних поставки одређених објективних вредности, те између историјско-етичких одредница које јој се намећу. Стога се данас јавља захтев за што бољом и етичком формацијом лекара и медицинског особља. Наиме, и код нас, као и читавој Европи, медицинско се особље формира само стручно, док је људска и етичка димензија готово сасвим запостављена. Поготово је етичка димензија лекарске формације важна данас кад су се појавили видни биоетички проблеми и расправе. Очито се увиђа да није довољна само информативна спрема, већ далеко више она формативна која задире у људску унутрашњост и ствара систем вредности. Људски живот има неизмерну вредност и у складу с тим тражи адекватну формацију свих, поготово лекара у складу с том вредношћу. Лекар је, више од свих, позван по свом специфичном позиву и професионалном

³⁹ Maja Žitinski-Šoljić, *Pravo na život pretpostavlja pravo na pravedan život*, u: A. Čović, (ur.), *Izazovi bioetike*, Pergamena-HFD, Zagreb, 2000, str. 27–29.

идентитету да служи животу. Служење животу је основна вредност и начело лекарске етике, што не искључује научно проучавање и неке друге сврхе. Наиме, медицинска етика не захтева само знање (о болестима, превенцијама, дијагнозама и терапијама), нити само знање како (радна способност у датом случају), већ и знање о битку (прихватање болесника као особе себи равне, схватање скале вредности, поштовање живота, права и достојанства сваког човека). Стога етика живота мора имати терапеутску димензију код сваког лекара. И не сме бити опционални атрибут само појединаца. Међутим, реално би било поставити питање: „Какву биоетику заиста треба учити?” Јасно је да би требало имати разумевања да се чују сви гласови, јер се данас се говори о биоетикама, а не само о једној. Данас свакако ваља поздравити развој биоетике кроз побољшавање квалитета живота свих, посебно болесних старијих, побољшање услова живота, преживљавање, биотехнолошки напредак, еколошку свест, дијалог између верника и неверника, дијалог између различитих етичких схватања. Ипак, постоје и негативне стране које се данас догађају у биомедицинским истраживањима, а које се тичу неодговорности. У том погледу, ваљало би стално промишљати о човеку, јер је његов живот различит од осталих живота у природи, а што обезбеђује у извесном смислу и људско достојанство. Очување људског живота и његовог достојанства отуд представља прави објект медицине.

9) ИЗВОРИ

- Babić, Tatjana, Roksandić Vidlička, Sunčana, *Osnove zdravstvenog prava*, Tipex, Zagreb, 2006.
- Baudrillard, Jean, *La società dei consumi*, Il Bologna, Mulino, 1976.
- Bauer, Thomas A., *Mediji za otvoreno društvo. Medijska odgovornost kao temelj demokratske medijske kulture*, Zagreb, Sveučilišna knjižara, 2007.
- Bertrand, Claude-Jean, *Deontologija medija*, Zagreb, Sveučilišna knjižara, 2007.
- Boss, Judith A., *Ethics for life*, New York, McGraw-Hill, 2004.
- Brajnović, Luka, „Novinarska deontologija. Nauka o dužnostima novinara kao moralnoj obavezi”, *Hrvatska revija*, 1997, 47 (2).
- Čović, Ante, *Etika i bioetika, razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Zagreb, Pergamena, 2004.
- Day, Louis Alvin, *Етика у медијима. Примери и контроверзе*, Београд, Медија центар, 2014.
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, pročišćeni tekst, MU, broj 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10.
- Fink, Conrad C., *Media ethics*, Boston, Allyn and Bacon, 1995.

- Kunczik, Michael; Zipfel, Astrid, *Uvod u znanost o medijima i komunikologiji*, Zagreb, Zaklada Friedrich Ebert, 2006.
- Labaš, Danijel, Uldrijan, Ivan, „Може ли добро новинарство бити неморално? Питање односа квалитете, етике и медијске писмености”, у: Labaš, Danijel (ur.), *Mediji i društvena odgovornost*, Zagreb, Hrvatski studiji, 2010.
- Labaš, Danijel; Vizler, Ana, „Odgovornost primatelja i medijska etika”, *Nova prisutnost*, 2005, III (2).
- M. Jošt, M., Cox, Th., *Intelektualni izazov tehnologije samouništenja*, Križevci, Ogranak Matice hrvatske, 2003.
- Malović, Stjepan, *Medijski prijevori*, Zagreb, Sveučilište u Dubrovniku, 2004.
- Malović, Stjepan, Ricchiardi, Sherry; Vilović, Gordana, *Etika novinarstva*, Zagreb, Sveučilišna knjižara, 2007.
- Mataušić, Mirko J., „Mediji u krizi vrednota”, *Bogoslovska smotra*, 2002, 71 (2–3).
- Oliver, Richard W., *The Coming Biotech Age: The Business of Bio-Materials*, New-York, McGraw-Hill, 2000.
- Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska Knjiga, 2000.
- Sanders, Karen, *Ethics & Journalism*, London, Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications, 2004.
- Valković, Jerko, „Medijska manipulacija – stalni izazov etičkom promišljanju”, *Riječki teološki časopis*, 2006, 14 (1).
- Žitinski-Šoljić, Maja, „Pravo na život pretpostavlja pravo na pravedan život”, у: A. Čović, (ur.), *Izazovi bioetike*, Pergamena-HFD, Zagreb, 2000.
- Чупић, Чедомир, *Медијска етика и медијски линч*, Београд, Чигоја штампа, 2010.

10) ЗНАЧАЈ ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

Претходна етичка излагања имају значај код разматрања приговора савести у контексту заштите основних људских права и слобода на које се Република Србија обавезала на међународном плану. Савест је израз достојанства људске особе, посебно с обзиром на њен однос према тражењу истине, на начин доношења самог суда те обавезу трајног одгоја савести и права која произлазе из њеног достојанства. Човек у савести препознаје истину која има снагу да се наметне сама по себи. Када је човек уверен да чини добро тај суд савести га обавезује. С друге стране, савест особе има и одређена права, а темељно право је право на формацију властите савести према истини, ради лакшег и исправног доношења суда у савести. Достојанство људске особе се огледа управо у верности савести. Савремени

изазови стављени су пред личну савест у данашњем плуралном, а често и пермисивном друштву. Стога треба истаћи важност права на приговор савести који произлази из самог достојанства личне савести и права на верску слободу. Иако се држи да приговор савести не представља значајно правно питање, већина правних система, посебно развијених европских земаља, препознало је потребу појединца да поступа у складу са захтевима савести.⁴⁰ Право на приговор савести темељно је људско право и саставни је део слободе мишљења које је признато на међународном нивоу, а у пракси се остварује у већини држава света. Европска законодавства вођена заштитом људске слободе, идентитета, савести и достојанства допуштају приговор савести као правно допуштене радње ограниченог опсега. Терет доказивања приговора у било којем правном поступку лежи на ономе ко га истиче. Слобода мишљења, савести и вероисповести спада у људска права и темељне слободе загарантоване међународним документима, у првом реду Општом декларацијом о људским правима Уједињених нација (члан 18) и Конвенцијом о заштити људских права и темељних слобода (члан 9). Слобода мисли, савести и вероисповести јесу вредности којима Устав Србије даје посебно значење прописујући их као темељне слободе и права човека и грађанина. Устав Србије је посебним чланом (члан 45) предвидео могућност приговора савести и онима који због својих верских или моралних назора нису приправни учествовати у обављању војничких дужности у оружаним снагама. На сличан начин ова је одредба уврштена и у здравствене законе. Стога приговор савести представља оживотворење уставног одређења слободе савести сваког човека те као такво односи превагу у ситуацијама када здравствени радници одлуче одбити пружити здравствену услугу која није у складу с њиховим уверењима.⁴¹ Значај ове људске слободе огледа се и у томе што већина демократских земаља даје појединцу легитимно право на приговор савести, односно допушта му да не поступи по закону или појединој његовој одредби која прописује понашање противно његовој савести. Притом је нужно да слобода савести једне особе не угрожава или искључује права других особа.⁴² Савест игра

⁴⁰ Нисмо сигурни да ће се такво стање задржати. Наиме, на нивоу ЕУ постојали су напори да се ограничи примена права на приговор савести. На заседању 7. октобра, 2011. године, Савет Европе одлучио је да приговор савести остаје као право на слободу мишљења. Резолуција у корист приговора савести изгласана је са 56 гласова, наспрот 51 гласа против. Видети: IUS INFO. Интернет: <http://www.iusinfo.hr/DailyContent/Topical.aspx?id=11891>, 23. 1. 2022.

⁴¹ Tatjana Babić, Sunčana Roksandić Vidlička, *Osnove zdravstvenog prava*, Tipex, Zagreb, 2006, str. 166.

⁴² Pučka pravobraniteljica, Republika Hrvatska. Интернет: <http://www.ombudsman.hr/index.php/hr/za-javnost/priopcenja/182-pravo-na-priziv-savjesti>, 23. 1. 2022.

темељну улогу у моралном животу човека. Наиме, само код човека се може говорити о моралном деловању, јер само човек од свега створеног, има разум и вољу која му даје слободу, али и одговорност за оно што чини. У сржи саме моралности је савест. Савест игра значајну улогу у процесу очовечења у смислу развоја појединца и друштва. Савест је уско везана за достојанство људске особе и друштва, јер када је не би било, не би постојао компас моралности који би изрекао и потврдио људско достојанство кроз тражење истине, уоквирене и изречене у моралним нормама. Оно што одређује моралност појединца и друштва јесте савест формирана према истини. Устав Србије у члану 47, 48 и 49 наводи да се гарантује слобода савести и вероисповести и слободно јавно очитовање вере или другог уверења. Ова изузетно широка одређења слободе савести темељ су за приговор савести, али нису истоветна позиву савести, односно не дају аутоматско право свакој особи, у свакој ситуацији и због сваког разлога који та особа сматра својим моралним или верским уверењем да крши неке друге прописане или уговорене обавезе. Како приговор савести у правилу значи кршење неких других обавеза/дужности (нпр. служења у војсци, одбијања извршавања уговорених послова и сл.), дакле долази у сукоб с неким другим правима, приговор мора на одређени начин бити разрађен и ограничен колико је то могуће процедуром и конкретнијим разлозима како не би постао темељ за неоправдану самовољу. Стога постоји потреба да се приговор савести регулише прописима односно да му судска пракса одреди границе и поступак (иако су то врло променљиве и флексибилне границе). Институт „приговор савести” штити грађанску слободу сваке особе у односу на избор у складу с властитом савешћу. Свако има право на слободу мишљења, савести и вероисповести, а то право укључује слободу промене вероисповести или уверења и слободу да појединачно или у заједници с другима, јавно или приватно, исказује своју вероисповест или уверење поучавањем, богослужењем, практичним вршењем и обредима.⁴³ Слобода манифестовања своје вере или својих уверења подлеже само оним ограничењима предвиђеним законом и која су нужна у демократском друштву у интересу јавне сигурности, заштите јавног поретка, здравља или морала или заштите права и слобода других. Право на приговор савести обично се посматра у вези са правом на слободу мишљења, савести и верских опредељења које се примењује на основу члана 9 Европске конвенције о људским правима. То право уграђено је у законодавствима земаља чланица Савета Европе, а њиме се осигурава највиши ниво међународне заштите.

⁴³ Општа декларација о људским правима, члан 18; (Европска конвенција о заштити људских права и темељних слобода, чл. 9 ст. 1.

ETHICAL ASPECTS OF COMMUNICATION, BIOETHICS AND CONSCIENCE OBJECTION

Summary: The paper discusses theoretical views on communicological and deontological ethics as a special ethic that serves man and his rights. In the context of European values, the paper discusses the basic principles of morality and moral culture on which media ethics is based. Starting from the assumption of the existence of morality, the author examines the meaning of conscientious objection for moral practice and moral conduct. The right to conscientious objection is a fundamental human right and it is an integral part of the freedom of opinion that is recognised in most European countries. The paper analyses with special attention the crisis of culture that began in the late fifties of the last century, and which contributed to the emergence of "third party ethics". This phenomenon introduced new values into the European and world social reality while, at the same time, causing a decline in moral values. After analysing the course of this transformation, the author concludes that the change in cultural patterns has overwhelmed the process of globalisation. These changes included a change in human consciousness, mentality, and lifestyle, which consequently imposed a certain relativism in a culture that is focused on material goals, and not on emphasising true moral values. However, despite these tendencies, in the postmodern period of development of human society, ethics has contributed to the emergence of bioethics as a special discipline that integrates and synthesises different areas of knowledge about human behaviour and attitudes towards life in general. In that sense, some concluding remarks of importance for the Republic of Serbia were presented.

Keywords: Communication ethics, moral culture, conscientious objection, bioethics.